

Izvorno pročelje crkve sa župnim dvorom i Kaptolom prije 1911. (Fototeka RZZSK)

Original facade of the church with yard and chapter before 1911. (RZZSK photo documentation)

Đurđica Cvitanović

Institut za povijest umjetnosti, Zagreb – vanjski suradnik

Župna crkva Uzvišenja Sv. Križa u Sisku i njene obnove (prije i poslije ratnih razaranja 1991. godine)

Pregledni rad – Review

predano 15. 2. 1996.

Sažetak

Crkva je postradala za napada srpsko-jugoslavenske vojske na grad Sisak 30. listopada i 13. studenog 1991. godine. Najveća oštećenja prouzročena su na krovu crkve i time je posljedično bio ugrožen svod svetišta. Restauratorski zavod Hrvatske je 20. studenog 1991. godine zaštitio vrlo ugrožene i rasprse vitraje na prozorima, a 12. studenoga 1991. demontirani su kipovi s oltara tirolske radionice Insam i Prinoth iz St. Ulricha u Grödenthalu.

Budući da je crkva teško stradala za potresa 10. listopada 1909. godine a nakon obnove je, umjesto izvornog baroknog pročelja, izvedeno neoklasicističko pročelje, grad Sisak je Institutu za povijest umjetnosti povjerio izradbu studije za obnovu crkve i okolice. Studija obuhvaća i temeljito istraživanje povijesti objekta, kojoj su pridodani i posljednji događaji ratnih razaranja. Prijedlog obnove pročelja i kape zvonika – prema studiji mr. Davorina Stepinca – tu bi najznačajniju građevinu baroknog stila grada Siska približio prvobitnom izgledu, što bi bilo značajno za estetsko oblikovanje trga i okolice crkve.

Župnu crkvu grada Siska je pravom patronata svojim sredstvima gradió Kaptol Zagrebačke nadbiskupije nad temeljima starije crkve iz 17. st. Gradnja je počela 1710. god., najveći dio gradnje lađe i svođenja izveden je u prvoj pol. 18. st., a 1760. godine bilo je, nakon zidanja zvonika, dovršeno pročelje. Crkva je izduženog tlocrtnog oblika, svođena križno-bačvastim svodovima i podijeljena na jarmove (traveje) uzidanim stupovima te se ubraja u skupinu tzv. tipa »Wandpfeilerkirche«. Njezino nekad barokno pročelje i cinktura oko crkve, koja je djelomično sačuvana, uvrštavalo ju je među monumentalne crkve iz prve polovice 18. st. Stilski se i tipološki može usporediti u svom prvobitnom izgledu sa skromnijim rješenjem nekad franjevačke crkve u Mariji Gorici koju je prema svojim nacrtima izveo vodeći zagrebački graditelj Matija Leonhardt.

Povijest gradnje

Sisak je u 13. stoljeću – malo naselje koje je biskup Stjepan I (1215–1227) poklonio zagrebačkom Kaptolu s pripadajućih 15 sela – bio središte kaptolske gospoštije. Premda se Sisak spominje 1300-te godine, arhidakon Ivan 1334. u popisu župa navodi da se u Sisku nalazi župna crkva Sv. Križa. Prema I. K. Tkalčiću, Sisak je dobio neku vrstu gradske uprave 1224. godine. Zbog nadiranja Osmanlija odlučeno je da se na Kupi, podalje od naselja, sagradi sisačka utvrda, gradnja koje je počela 22. lipnja 1554. godine. Nakon 21. travnja 1593, kada je ban Toma Erdödy porazio Osmanlije, zacijelo je Sisak trebalo obnavljati. K tome, naselje je postradalo i u doba seljačke bune 1653/54. godine.

»Oppidum Sisek« oporavlja se nakon mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine i tijekom 18. st. razvija se u znatno trgovačko naselje, premda je život bio sličniji seoskoj organizaciji. Gradnja pristaništa 1756. i skladišta utjecala je snažnije na izgradnju grada.

Očevidan je znak nabujalog života u Sisku i na području župe zidana župna crkva *Uzvišenja Sv. Križa*, koja se nalazila na mjestu današnje crkve. Položaj najstarije crkve nepoznat nam je zasada; ona je zacijelo, kao i ostale crkve u Pokuplju, bila sazdana od drvene građe. Otkad pratimo povijest njezine gradnje, dokazuje se da je crkva bila okosnica i središte života u naselju. Tek od prvih protokola kanonskih vizitacija potkraj 17. st. poznat nam je izgled crkve s kraja tog stoljeća i njezina oprema. Već iz prvih protokola 1696. godine saznaje se da je crkva zidana sa svođenim svetištem. Pod je bio pokriven opekom i prilično dotrajavao zbog ukopa mrtvih. Jedini ulaz bio je na pročelju zapadno pod drvenim pjevalištem. Pred pročeljem bilo je dijelom zidano predvorje, također pokriveno opekom.

Toranj nad pročeljem bio je u donjem dijelu zidan a u gornjem od drvene građe. Od najstarije crkve sačuvano je malo zvono »cinkuš« iz 1602. godine. Sakristija se nalazila sjeverno od svetišta, na strani evangelija. Bila je svođena, velika 3 x 4 hvata (orgije). U crkvi su se nalazila tri drvena oltara posvećena *Uzvišenju Sv. Križa*, *Bl. Djevici Mariji* i *Sv. Josipu*.

Već idućih godina, počam od 1700-te, veličina crkve postaje nedostatnom. Godine 1710. popravljeno je krovšte, a 1727. je nad lađu postavljen rustičan i oslikan tabulat. Prema opisu, bila je to jednobrodna crkva s užim svođenim svetištem, odvojenim od lađe zidanim slavlukom na koji su se naslanjali bočni oltari.

Radikalnu obnovu ili, bolje reći, dosljednu gradnju crkve započeo je župnik *Nikola Srebrić*, preuzevši 1729. upravu župom, pa to znači i gradnju novog svetišta pod patronatom zagrebačkog Kaptola. Svetište je svođeno 1736. za njegove uprave župom, a zatim je gradnju crkve nastavio župnik *Ladislav Novak*. Da je svetište ponovo građeno, dokazuje podatak da je kamen starog svetišta korišten za obnovu kamene cinkture groblja oko crkve. Kaptol, vlasnik vlastelinstva, patronatskim je pravom brinuo za gradnju crkve i njezino opremanje, počam od narudžbe projekta do izbora tipa crkve i graditelja, pa se prema tome planovi mogu pripisati nekom od kaptolskih, odnosno zagrebačkih graditelja. Bilo je planirano oko crkve, koja je nakon gradnje trebala dominirati naseljem, organizirati središte trgovišta. Lađa crkve dovršena je

Crkva poslije potresa 1909., pogled na pročelje (Fototeka RZZSK)
The church after the earthquake in 1909, view of the facade. (RZZSK photo documentation)

Pročelje crkve Uzvišenja Sv. Križa, listopad 1994. (Foto M. Drmić, IPU)
The facade of the church in October 1994. (Photo M. Drmić, IPU)

oko 1759. godine i njezinim je svođenjem postignut željeni volumen i oblik, također i novi prostorni dojam, jer su usporedno sa svođenjem lađe pojačani bočni zidovi uzidanim stupovima kvadratnog presjeka. Svoj konačni oblik zabatno je pročelje dobilo nakon dovršenja zvonika 1760. godine, podignutog na bočnoj, sjevernoj strani u liniji pročelja. Slijedilo je uređenje unutrašnjeg prostora crkve, koju je posvetio zagrebački pomoćni biskup *Stjepan Pucz* godine 1765, do kada je zacijelo bilo dovršeno pročelje s kulisom zabata.

Središte naselja bilo je osmišljeno već 1804. godine, ali je zastoj prouzročen francuskom okupacijom, do 1816, kada je Kaptolu vraćeno vlastelinstvo i kad je Sisak vraćen pod bansku upravu. Utjecaj na izgradnju Siska bio je važan i nakon osnutka slobodnog trgovišta 1838. godine, sve do ukinuća kmetstva 1848. godine. Do tada je oko crkve nastao stari centar gradnjom zdanja Velikog Kaptola i župne kuće. A i kasnije, nakon što je Sisak građen prema regulacionom planu geometra *Ivana Fistrovića* iz 1829. godine – prema kojem je staro središte oko crkve ostalo po strani u blizini mosta na Kupi – crkva je ostala vertikalna i dominantna stilska građevina budućega grada. Groblje oko crkve bilo je uklonjeno i preseljeno *kapelici*

Sv. Kvirina, ali bivši grobljanski prostor nije izgrađen. S bočne južne strane crkve danas je park, sjeverno je dvorište crkve i župna kurija s gospodarskom zgradom. Nakon rušenja cinkture pred crkvom je nastao nedefinirani prostor trga.

Arheološkim istraživanjima pronađeni su pred crkvom Sv. Križa ostaci opeke, koji potječu od starije crkve, odnosno njezina predvorja koje je kao i crkva bilo potaracano opekam.

Pod crkve, koja je prilikom gradnje bila produljena i na nekadašnje predvorje, popločen je kamenim pločama tek 1862. god., što dokazuje i uklesani natpis na stubi svetišta: TROŠKOM S. WELENREITERA 1862.

Stilske značajke

Župna crkva *Uzvišenja Sv. Križa* barokna je građevina, koja je kao i većina župnih crkava u većim naseljima i selima soliterno postavljena, što je uvjetovalo i groblje i cinktura oko crkve. Sa župnom crkvom u Sisku započinje kasnobarokna i klasicistička gradnja profanih i javnih građevina tijekom prve

Prijedlog povratka stare »kape« tornja i barokne atike pročelja crkve (mr. Davorin Stepinac, dipl. ing. arh.)
Proposal for restoration of the old steeple "top" and Baroque facade (Davorin Stepinac, M.A., dipl. ing. arh.)

polovine 19. st., koje su ostvarile povijesno središte Siska. Crkva je građena tako da bude dominantna građevina budućeg povećanog naselja, to jest grada. Premda je nakon Fistrovićeva plana ostala po strani povećane gradske jezgre, u blizini mosta na Kupi, crkva je volumenom, visinom i prostorno sagledljiva u vizurama grada.

Vanjstinom to je kubična masivno zidana izdužena građevina, zaključena trostranim svetištem. Bočni su joj zidovi rastvoreni visokim prozorima s dubokim, konično usječenim nišama. Orijentirana je pročeljem zapadno, oblikujući oveći trg. Izvorno je zabatno pročelje u prvoj fazi gradnje bilo jednostavnije s barokno uokvirenim ulazom i tri visoka prozora na katu u razini pjevališta. Nakon što je podignut zvonik u stilu zrelo-baroknog razdoblja, postavljen uz bok slobodne plohe pročelja, sukladno s njime riješeno je i pročelje. Zvonik je u gornjim katovima rastvoren baroknim prozorima. Na prvom katu je visoki prozorski otvor polukružno zaključen profiliranim klupicom i okvirom izvedenim u plitkoj žbuci, s plitkim kapitelima na prijelazu u luk prozora. Ukrašen je šiljato lomljenim profiliranim natprozornikom. Na posljednjem katu je rastvoren biforama na plitko naznačenoj plohi uvučenih uglova. Nad biforama su segmentni profilirani natprozornici. U donjem je dijelu zvonik rustificiran širokim trakama u žbuci sve do vijenca pročelja crkve, a na katu su uglovi rustificirani plićim trakama s uskim užljebinama, dok je posljednji kat odvojen razdjelnom trakom i olakšan jer su mu uglovi tek naznačeni rubnim trakama u plitkoj žbuci sve do snažnije profiliranog završnog vijenca pod piramidalnim krovom zvonika. Nad biforama su satovi. Zvonik je znatno izgubio na prvobitnom izgledu skidanjem trostruko oblikovane lukovice s lanternom po uzoru na tzv. »welšku kapu«, a uzor je u Hrvatskoj bio šljem starog zvonika zagrebačke Stolne crkve. Lukovica župne crkve u Sisku poznata je sa starih grafika i poradi svoje slikovitosti i kolorita opisana je u protokolima kanonskih vizitacija. Bila je obojena u tri boje pa je trobojna lukovica nad visokim zvonikom bila simbol vertikale naselja. Zamijenjena je limenim piramidalnim šljemom 1869. godine, kada je zvonik izgubio na ljepoti.

Pročelje crkve bilo je znatno oštećeno potresom 10. listopada 1909. godine, ali je ono obnovljeno u neoklasicističkom stilu s detaljima secesije, mnogo skromnije riješeno s klasicističkim portalom i ovalnim prozorima na strukturiranom zidnom plaštu raščlanjenom pilastrima s jonskim kapitelima. Pokušaj je to da se pojednostavi pročelje i uskladi sa zvonikom na tada suvremeniji način i tako postigne svečaniji izgled gradske crkve. Barokno je pročelje bilo monumentalno i sukladno stilski riješeno sa zvonikom kao njegovim sastavnim dijelom. Donji mu je dio podijeljen širokim pilastrima u tri dijela koji završavaju profiliranim vijencem. Zabatno polje nad vijencem, omeđeno volutama u sredini, imalo je oveći prozor u obliku kazule (kartuše). Trokutasti zaključak nadilazio je visinu sljemena krovista. Pročelje je zacijelo dovršeno do posvete crkve 1765. godine. Kasnije je, tek 1771. godine, drveno pjevalište zamijenjeno zidanim, razgibanog parapeta i poduprtog snažnim stupovima skošenih uglova. To je pjevalište bilo osvijetljeno iz tri velika prozora.

Unutrašnjost crkve svojim proporcionalnim tlocrtnim i prostornim odnosima odaje smišljeni plan njezine gradnje i to da nije nastala barokizacijom starije crkve. Građena je kontinuirano

no da bi se postigao jedinstveni dvoranski prostor izdužene pravokutne lađe s nešto užim polukružno zaključenim svetištem, odijeljenim široko razmaknutim slavlukom. To je vrijeme kada je na području Hrvatske već bila u praksi gradnja tzv. »Wandpfeilerkirche«. Nad lukom je u kartuši upisana godina posvete crkve. Lađa je podijeljena na tri široka jarna snažnim stupovima ojačanim pilastrima i završenim profiliranim vijencem s kojih su prebačene popruge preko križno-bačvastog napetog svoda. Jarmovi su osvijetljeni iz visokih prozora probijenih u gornjoj razini. Svetište se dijeli na dva uža jarna s kalotom nad zaključkom. U prostor lađe upušteno je pjevalište.

Tridesetih godina 18. st. pojavljuje se u Hrvatskoj novi tip dvoranske crkve s uzidanim stupovima, a župna crkva u Sisku bila je među prvima koja se gradila po uzoru na srednjoeuropske »Wandpfeilerkirche«, tj. spomenute crkve s uzidanim stupovima; novi konstruktivni element, koji je, ojačavši bočne zidove, podnosio teret novog tipa križno-bačvastog svoda većih raspona. To je svod s dubokim susvodnicama koje se u vrhovima na tjemenu svoda sastaju, upijajući iz visokih prozora što je moguće više svjetla. Bočni su zidovi strukturirani snažnim stupovima kvadratnog presjeka iz kojih izviru pilastri, a završeni su profiliranim vijencima s kojih su prebačeni lukovi pojasnica preko svoda. Prostor crkve je stoga dinamičnije artikuliran, jer stupovi s lukovima pojasnica na svodu ritmiziraju izduženu lađu i usmjeravaju kretanje prema svetištu, to jest glavnom oltaru, koji visokim retablom pokriva cijeli zaključak uz pratnju bočnih oltara do slavluka. Konstruktivni elementi su ujedno i oblikovni. Jasna je podjela prostora na jarmove. Crkve su prostrane i svjetlije, jer se kroz visoke prozore reflektira dnevno svjetlo pod svod i na raskošne pozlaćene oltare. Istovremeno se te crkve nastavljaju na tradiciju gradnje u 17. st. pa su bile prihvatljivije i ekonomičnije za gradnju župnih crkava.

Bitna je značajka toga tipa baroknih crkava tektonička forma s jasnom podjelom crkvenog prostora na jarmove s dominantnim svetištem sa široko razmaknutim slavlukom i monumentalnog je prostornog izgleda.

Istovremeno kada kanonici Kaptola u Sisku grade na izgled jednostavnu ali prostranu crkvu, biskup *Juraj Branjug*, veliki barokni graditelj i ljubitelj umjetnosti, u crkveno graditeljstvo Hrvatske uvodi centralni tip crkve koja se tridesetih godina 18. st. pojavila u Štajerskoj, a čini se zahvaljujući biskupu prije u Hrvatskoj. Pomagao je barokizaciju starijih crkava koje su preživjele ratove na području između Kupe i Une. Osnovao je radionicu koja je izradila prepoznatljive i umjetnički vrijedne oltare i crkveni inventar. Nakon njegove smrti gradnju raskošnih crkava nastavio je na biskupskim imanjima njegov nasljednik *Franjo Thauszy*. Za njegova biskupovanja župnik *Matija Šantek Remetinečki* pred Siskom, u *Selima*, gradi čuvenu elipsoidnu crkvu pod kupolom sa dva zvonika.

Kanonici kaptolskog imanja u Sisku brinuli su i o utvrdi Siskak, smatrajući da je povećanoj populaciji sisačke župe potrebna crkva koja će se lakše uzdržavati. Ipak njezina unutrašnjost bila je vrlo raskošno opremljena, premda su prihodi imanja još bili usmjereni na obranu zemlje. Gradu Sisku je stoga pripala jednostavnija ali onodobno također suvremena barokna crkva s iznimnim monumentalnim baroknim rješenjem

pročelja koje je prezentiralo širinu i veličinu prostora crkve s baroknim stilskim detaljima. *Kaptol zagrebačke stolne crkve zaslužan je za prodor baroknog graditeljstva u Sisak.*

Nastojanje da se otkrije graditelj crkve otežano je i time što ugovori i računi nisu sačuvani. Kaptol je zacijelo potražio graditelja negdje u blizini, u zagrebačkom krugu, jer je Zagreb tada već bio jače graditeljsko središte. Taj se tip crkve pripisuje umjetničkim dotocima stila iz Štajerske, i to iz austrijskog dijela Štajerske sa sjedištem u Grazu ili – južnije – iz slovenskog područja: – iz *Maribora* i *Ptuja*, jer ta su susjedna središta najviše utjecala na razvoj baroknog stila sjeverne Hrvatske. U Zagrebu su se uz razne obrtnike nastanili i solidni majstori, cehovski graditelji, koji su bili pozivani na granicu u Pokuplje i Pounje. U razdoblju intenzivne gradnje župne crkve u Sisku vodeći graditelj u Zagrebu bio je *Matija Leonhardt*. Stigavši iz Beča 1730. godine proboravio je u Zagrebu (razbolio se gradeći u Zrinu) do smrti 1762. godine. Imao je radionicu koju je, razgranavši posao, vodio s bratom, polirom Josipom. Pozivao ga je franjevački red da gradi prema svojim planovima crkvu u *Mariji Gorici*, a bavio se i konstruktivnim problemima franjevačke crkve u *Kotarima*. Pozivali su ga čak i isusovci da im obavi ekspertizu terena u Zagrebu na kojem je građen kolegij, kada su naumili nadograditi taj kompleks. Zagrebački Kaptol je u trećem i četvrtom desetljeću 18. stoljeća obnavljao mnoge ugrožene i zapuštene crkve. Župna crkva u Sisku tipološki je istovrsna sa skromnijom, manjom crkvom u *Mariji Gorici*. Stilski je i po rješenju pročelja s bočno postavljenim zvonikom varijanta istog tipa; dakako, misli se na prvobitno izvorno rješenje pročelja prije zidanja zvonika. Taj tip »Wandpfeilerkirche« bio je primijenjen na brojnim lokalitetima današnje Zagrebačke nadbiskupije i kada je riječ o barokizacijama starijih crkava. U austrijskim provincijama gradile su se takve crkve već oko 1700-te i tijekom prve polovice 18. st. pa je *M. Leonhardt* kao vješt graditelj mogao zadovoljiti potrebe obnova i gradnji na granici. Njegova su pročelja, kao u *Mariji Gorici*, jednostavnija varijanta raskošnijeg pročelja crkve u Sisku, koje je riješeno desetak godina kasnije, nakon svođenja lađe, još za *Leonhardtova* života.

U razdoblju gradnje župne crkve u Sisku kapetan inženjer *Teodor Scheley* i *Franz Raaba* su 1757. crtali planove Siska sa žitnim magazinom. *Maksimilijan Fremaut* izvodio je planove za regulaciju Kupe kod Siska zbog gradnje velikog žitnog skladišta po nalogu Dvorskog komercijalnog vijeća i Temišvarске kompanije 1762. god. Skladište je dovršeno na suprotnoj obali Kupe, gdje se nalazi vojni Sisak, 1764/65. godine. Premda su to bili za napredak Siska važni projekti, spomenuti inženjeri bili su vojni stručnjaci koji se nisu bavili gradogradnjom civilnog kaptolskog Siska.

Oprema crkve

Do potresa 1909. god. crkva je bila opremljena baroknim oltarima, propovjedaonicom i ostalim inventarom. Ta je oprema bila u crkvu unesena u 18. st., počevši s glavnim oltarom *Uzvišenja Sv. Križa*, koji je darovao kanonik *Nikolaj Terihaj* 1714. godine. Naručivši ga u radionici koja je radila za red *Sv. Pavla Pustinjaka*, taj je oltar bio predviđen za novo pove-

ćano svetište današnje crkve, a pozlaćen je i obojen s kipovima i raskošno drvorezbarenim detaljima današnje crkve tek 1716. godine. Oltar se nakon istraživanja radionice, koja je opsluživala pavline, smatra posljednjim monumentalnim djelom kipara i drvorezbara koji su radili za pavlinske crkve u Olimju (Štajerska) i Sveticama kod Ozlja, a djelovala je od 1680. do 1714. godine. Završno djelo te radionice znamenito je umjetničko djelo koje je poznato pod nazivom »Jasenovački oltar«, stoga jer je nesretnom odlukom udaljen iz crkve u Sisku i darovan siromašnjoj crkvi u Jasenovcu, s baroknom propovjedaonicom, kako bi se unutrašnjost sisačke crkve nakon potresa opremila novim inventarom. Spomenutu propovjedaonicu s kipovima evanđelista nabavio je 1726. godine zagrebački kanonik *Grgur Šubarić*, zapovjednik sisačke tvrđave. Također su uklonjeni bočni oltari *Sv. Franje Ksaverskog* i *Sv. Ivana Nepomuka* iz 1765. god.

Zamjena oltara iz 18. stoljeća visoke umjetničke vrijednosti, čak i patrocinija svetaca koje su tada popularizirali isusovci, dokazuje također da je građena nova crkva na temeljima starije. Uklapa se vremenski u način baroknog stila gradnje crkava u drugoj trećini 18. st. U skladu s novim prostornim uređenjem crkva je i opremana. Prema podacima iz izvora saznaje se da su za obnove crkve oltari neko vrijeme bili pohranjeni u sakristiji. Sluteći prema oltaru *Sv. Kvirina*, koji se nalazio u grobnoj kapelici, oprema crkve u Sisku u 17. st. bila je na umjetnički visokoj razini, što posvjedočuju kipovi vodećeg zagrebačkog kipara *Ivana Komersteina* u spremištu župnog dvora. To je razumljivo, jer su donatori bili zagrebački kanonici.

Nakon potresa 1909. godine

Kao što je spomenuto, obnova crkve promijenila je izgled glavnog pročelja, koje je, sukladno potrebama gradske crkve, postalo neoklasicističkim dekorativnim pročeljem. Sve promjene koje su se desile nisu utjecale na crkvu u cjelini, jer su svodovi učvršćeni željeznim sponama. Ali je već treći put bio mijenjan *inventar crkve*, pa i onaj iz 19. st. jer su u 19. st. bile postavljene orgulje graditelja orgulja *Pavla Rumppa* iz Zagreba. Novi posrebrenjeni svijećnjaci nabavljeni su 1852. godine. Sisačke gospođe i crkvene bratovštine nabavile su 1859. novi Križni put i Božji grob, a te 1859. godine nabavljene su i nove barokne hrastove klupe. Prozore je 1894. oslikao *Pavao Turek*, podrijetlom Čeh. Nabavljena su i zvona. Također su iz zagrebačke Stolne crkve, s oltara *Sv. Katarine*, godine 1885. darovana dva mramorna kipa *Sv. Franje Saleskog* i *Sv. Andrije*, djelo poznatog kipara *Francesca Robbe*.

Nakon potresa župnik dr. *Mijo Medimurec* je posvema izmijenio inventar, smatrajući da su oltari zastarjeli. Kako to razdoblje nije bilo skloni baroknom stilu, pod utjecajem neoklasicističkih nazora i odbojnosti prema baroknom stilu, nastojao se riješiti monumentalnog pavlinskog oltara *Uzvišenja Sv. Križa*, smatrajući da je opterećen brojnim kipovima te da na njemu »ima više svetaca nego na diki nebeskoj«. Tada su u modi bili tirolski oltari, pa je i on nabavio oltare tvrtke *Ferdinanda Prinotha* u St. Ulrich-Gröden iz Tirola. Nove orgulje su nabavljene kod graditelja orgulja *Brandla* u Mariboru. Nabav-

ljeni su i nova propovjedaonica, krstionica, kipovi Srca Isusova i Marijina, Sv. Antuna, Sv. Nikole, Sv. Ivana Nepomuka u Zagrebu – inventar koji je odgovarao shvaćanju umjetnosti potkraj 19. i početkom 20. stoljeća.

Unutrašnjost crkve je do tada bila često bijeljena (*Ecclesia dealbata est*). U baroknom razdoblju se ne spominje slikanje zidova, što je tom tipu dvorane s raskošnim baroknim inventarom s visokim oltarnim retablima odgovaralo jer je ansambl sam po sebi bio pozlatom i koloritom raskošan. Polovicom 19. stoljeća počeli su slikati zidne površine pa je 1862. godine majstor *Ignac Beck* iz Zagreba oslikao svetište a zatim čini se i lađu. Nakon potresa liče crkvu obrtnici *braća Muravić* iz *Sl. Broda*. Ti su »maleri« slikali po šablonama »bordure«, linearno geometrijske kasete sa stiliziranim vegetabilnim dekoracijama, na svodovima, po »gurtama« i zidovima svetišta i lađe bez namjere da to bude umjetnički rad ili umjetničko- obrtničke vrijednosti tada secesijskog stila. Nakon što su oltari i barokni inventar preneseni uglavnom u Jasenovac, nastala je praznina, jer su tirolski oltari, iako kolorirani, bili mnogo jednostavniji.

Prozore, koji su za potresa stradali, slikao je *Koch-Marinković* iz Zagreba.

U namjeri da se obnovi vanjština crkve, neposredno prije Domovinskog rata, tj. napada na Sisak 1991. godine. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture iz Zagreba, pod vodstvom arh. *Ksenije Petrić*, proveo je ispitivanje slojeva žbuke i kolorita na zvoniku i djelomično na pročelju crkve. O tome je sačuvana dokumentacija u Zavodu, danas Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine Ministarstva kulture.

Zaštita inventara i obnova crkve Uzvišenja Sv. Križa nakon ratnih razaranja 1991. godine

Preventivna i hitna obnova crkve bila je potrebna zbog oštećenja prouzročenih napadom srpsko-jugoslavenske vojske na crkvu. Crkva je bila pogođena u dva navrata: 30. listopada i 13. studenoga 1991. godine.

Restauratorski zavod Hrvatske u Zagrebu demontirao je kipove s oltara i pohranio ih. Kipovi kipara *Francesca Robbe*, Sv. Franjo Ksaverski i Sv. Andrija su zbog zaštite zadržani i pohranjeni u Zagrebu, nakon što su bili izloženi u Muzejskom prostoru na izložbi *1000 godina skulpture u Hrvatskoj*.

Na prostoru grada, župe Sisak i županije postradale su brojne crkve, spomenici kulture prema unaprijed dogovorenom programu »Spaljena zemlja« srpsko-jugoslavenske vojske.

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu i Muzej Sisak su o razaranju spomenika na području Siska priredili dokumentarnu izložbu u Muzeju Mimara u Zagrebu pod naslovom *SISAK, razaranje i zaštita spomenika kulture, prva linija fronte*, od 15. do 31. ožujka 1992. godine. Izloženi su dokumenti, fotografije razorenih objekata i spomenika. Dat je poseban osvrt na crkve tog područja, velikih umjetničkih i kulturnih vrijednosti, te na evakuaciju artefakata. Tu izložbu o stradavanju umjetničke baštine u ratu, te brigu konzervatora, restauratora, muzealaca i znanstvenika koji su dragovoljno bili uključeni u spasonosnu i u opasnim uvjetima izvedenu zaštitu i evakuaciju umjetnina na ugroženom području važno je naglasiti i zbog budućnosti ugrožene baštine i terećenja neprijatelja pred međunarodnim sudovima za procjenjivanje ratne štete kojoj su posebno bile izvrnute kulturne institucije i umjetnički opremljene crkve.

Stoga treba navesti »dnevnik ratnog razaranja«, počevši od napada na *Franjevački samostan i crkvu u Čuntiću* 27. srpnja do 11. siječnja 1992. godine, kada je Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture obavio pregled svih spomeničkih objekata u sisačkom području, Pokuplju, na neokupiranom dijelu područja koje je bilo dostupno.

Taj segment zaštite spomenika, osobito crkvene umjetnosti kao najvećeg bogatstva hrvatske baštine, važan je za povijest zaštite u ratnim prilikama i za svjetske organizacije. Tim više jer su ta razaranja svjedočanstva o posvemašnjem ignoriranju međunarodnih uredaba i dogovora. Zločini su počinjeni planski s namjerom da potru identitet hrvatskog naroda.

Kronološki izdvajamo slijedeća događanja:

– Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture je na sastanku u Kriznom štabu općine Sisak 7. kolovoza 1991. godine predao oznake *Haške konvencije* koje je trebalo postaviti na najznačajnije registrirane spomenike u općinama Sisak, Petrinja i Kostajnica, što je i izvedeno. Tom prilikom postavljena je oznaka za zaštitu i na crkvu *Uzvišenja Sv. Križa*, ali neprijatelj tu oznaku, kao i sve ostale oznake, nije poštovao.

– Regionalni zavod za zaštitu spomenika dogovorio je sa Zavodom za restauriranje umjetnina u Zagrebu 25. rujna 1991. godine sistematsku evakuaciju i pohranu umjetnina na najpogodnija mjesta prema vrijednosti iz sakralnih objekata, to jest crkava na sisačkom području.

– Slijedi prvi napad na Sisak i požar u rafineriji 7. listopada 1991. godine; zatim drugi napad i veliki požar 14. listopada 1991. godine.

– Nakon napada na župnu crkvu *Uzvišenja Sv. Križa* 30. listopada i 13. studenoga 1991. godine Restauratorski zavod Hrvatske demontirao je i pohranio skulpture s oltara i ostale vrijednosti.

Prijedlog obnove crkve

Nakon popravka ratom oštećenog krovišta namjera je bila urediti unutrašnjost crkve. Izvori potvrđuju da je barokna crkva izvorno u unutrašnjosti bila jednostavno bijeljena u 19. st. Godine 1862. majstor *Ignac Beck* iz Zagreba oslikao je zidove i svodove svetišta a zatim i lađe. Nakon potresa 1912. godine braća *Muravić* izvode ličilačke radove.

Stoga je potrebno istražiti slojeve žbuke na dijelovima zida i svoda da se dokaže prvobitni sloj kao i naknadni slojevi boja ako je crkva u baroknom razdoblju imala ipak sloj kolorita, a zatim i intervencije provedene u 19. i 20. stoljeću. Na temelju tih nalaza Zavod za zaštitu spomenika odlučit će o načinu

bijeljenja ili koloriranja zidova, stupova, pilastara, vijenaca, svodova i ostalih profilacija.

Značajna je obnova inventara crkve koja je tijekom tri stoljeća već tri puta bila mijenjana. Bilo bi šteta da zbog predrasuda ne valoriziramo današnji inventar, oltare i čitav ansambl jedne tirolske radionice kao umjetnički inventar. Nakon izložbe *Kultura pavlina u Hrvatskoj* za koju je bio obnovljen jasnovački oltar pavlinske provenijencije ukazala se prilika da se taj oltar vrati u župnu crkvu u Sisak, za koju je bio i izveden. Ali to nastojanje stručnjaka nije bilo prihvaćeno s razumijevanjem. Oltar je spašen ispod ruševina, jer je poznato da su župnu crkvu Sv. Nikole u Jasenovcu demolirale četničke postrojbe. Relikti oltara pohranjeni su u Restauratorskom zavodu Hrvatske. Smatramo da je inventar s početka 20. st. u crkvi Sv. Križa, koji je već prije evakuacije i pohrane iziskivao obnovu, osobito oltarni retabli, sada vrijedan postupne obnove. Svjesni smo da je taj cjelovit ansambl jedne tirolske radionice dragocjena rijetkost koja zavređuje konzerviranje i obnovu kako bi u obnovljenoj crkvi zasjala stvarnom vrijednošću. Tirolski se oltari tek proučavaju, jer su unatoč nekad velikoj produkciji, znatno prorijeđeni. Ponavljam, takovi cjeloviti ansambl u nas su vrlo rijetki. Njihovu materijalnu vrijednost lakše je procijeniti jer u spomenicima župa često su upisani troškovi i cijene oltara koji su dopremani iz radionica kao gotova izrađevina. Do sada visoku procjenu vrijednosti ima ansambl s oltarima iz toga razdoblja u Isusovačkoj crkvi u Palmotićevoj ulici u Zagrebu. Studija o oltarima radionice *Ferdinanda Prinotha* iz St. Ulrich-Grödena pridonijet će boljem poznavanju vrijednosti radionica koje su cijelu Srednju Europu opremale kipovima, retablina, propovjedaonicama i raznolikim inventarom crkve u 19. st. i početkom 20. stoljeća.

Patrocinij *Sv. Kvirina biskupa* nad gradom Siskom, rano-kršćanskog mučenika, obvezuje Sisak da se relikti koji su pohranjeni zajedno s kipom Madone iz tog razdoblja u župnom dvoru restauriraju i dostojno prezentiraju. Studija arhitektonske obnove i uređenja unutrašnjosti i vanjštine crkve *Sv. Križa* koju je izradio mr. *Davorin Stepinac* predlaže vraćanje relikta u crkvu.

Kronologija

1215–1227. Zagrebački biskup Stjepan I poklanja zagrebačkom Kaptolu Sisak sa 15 pripadajućih sela.

1224. Prema *Ivanu Krstitelju Tkalčiću*, Sisak dobiva gradsku upravu.

1334. Arhidakon Ivan spominje župnu crkvu Sv. Križa u Sisku.

1544. 22. lipnja Kaptol podiže grad Sisak, tvrđavu za obranu od Osmanlija.

1593. 21. travnja, bitka kod Siska. Ban Toma Erdödy pobjeđuje Osmanlije. Naselje Sisak je stradalo.

1602. Sačuvano je malo zvono »cinkuš« starije crkve.

1653–1654. Seljačka buna, za koje naselje postradava kao središte vlastelinstva.

1696. Opis zidane župne crkve u protokolima kanonskih vizitacija.

1699. Mir u Srijemskim Karlovcima, oživljava trgovina i obrt, pospješujući razvoj Siska.

1700. Spomenuto je protokolima kanonskih vizitacija da je crkva pretijesna za potrebe župe.

1702–1710. Nad lađom crkve je drveni strop, tabulat.

1710. Popravlja se krovnište crkve.

1714. Kanonik *Nikola Terihaj* naručio je za crkvu novi oltar.

1716. Veliki oltar – rad pavlinske radionice – pozlaćen je i koloriran.

1726. Propovjedaonicu je crkvi darovao kanonik i zapovjednik tvrđave *Grgur Šubarić*.

1727. Nad lađom je postavljen novi kasetirani tabulat koji je bio oslikan.

1736. Dovođeno je i svođeno svetište.

1737. Za župnika je imenovan *Ladislav Novak*, koji nastavlja obnovu i gradnju crkve.

1756–1759. Lađa crkve je dovršena i svođena.

1757. Inženjeri *Teodor Scheley* i *Franz Rabba* crtaju planove Siska sa žitnim magazinom.

1760. Dovođen je zvonik župne crkve.

1761. Na župu dolazi župnik *Andrija Ferk* do 1769. godine. Kasnije je imenovan kanonikom.

1762. Inženjer *Maksimilijan Fremaut* izvodi planove za regulaciju Kupe kod Siska zbog gradnje velikog žitnog skladišta.

1764–1765. Na suprotnoj strani Kupe, u vojnom Sisku podignuto je skladište.

1765. Pomoćni biskup *Stjepan Puc* blagoslovio je dovršenu i opremljenu crkvu *Uzvišenja Sv. Križa*. Do tada su bili postavljeni barokni bočni oltari Sv. Franje Ksaverskog, Bl. Djevice Marije i Sv. Josipa na mjesto starijih oltara iz 17. st.

1771. Zidano novo pjevalište nadomjestilo je starije drveno. Postavljene su barokne orgulje.

1779. Drvena kapelica *Sv. Kvirina* iz 1670. zamijenjena je zidanom i u nju je smješten stariji oltarić iz 1699. godine, djelo kipara *Ivana Komersteinera*. Kapela je srušena.

1802. Sakristija je popločena rimskom opekam.

1804. Zagrebački Kaptol osmišljava plan starog središta. Crkva je popločena rimskom opekam.

1816. Kaptolu je nakon francuske okupacije vraćeno sisačko vlastelinstvo.

1829. Osnutak slobodnog trgovišta u Sisku. Regulacioni plan geometra *Ivana Fistrovića* za izgradnju Siska.

1852. Nabavljeni su posrebređeni svijećnjaci za crkvu.

1855. Postavljene su u župnoj crkvi nove orgulje graditelja *Pavla Rumpfa*.

1859. Nabavljene su nove hrastove klupe, Križni put i Božji grob.

1862. Crkva je popločena. Do tada je pod bio prekriven rimskom opekam. Na stubi svetišta uklesana je 1862. god. i natpis »troškom S. Welenreitera«. Majstor *Ignac Beck* iz Zagreba slikao je svetište.

1869. Lukovica zvonika pokrivena šindrom zamijenjena je limenom.

1885. Iz stolne crkve u Zagrebu preneseni su u župnu crkvu mramorni kipovi Sv. Franje Saleškog i Sv. Andrije s oltara Sv. Katarine, kipara *Francesca Robbe*.

1894. Prozore u župnoj crkvi oslikao je *Pavao Turek*.

1900–1921. Župnik je u Sisku dr. *Mijo Medimurec*, kasnije zagrebački kanonik.

1909. 10. listopada potres je ošteti crkvu, najviše pročelje. U obnovi je izvedeno novo neoklasicističko pročelje. Svodovi crkve su učvršćeni zategama. Barokni inventar zamijenjen je novim inventarom tvrtke *Ferdinanda Prinotha*, iz St. Ulrich-Grödena. Ličilačke radove izveli su obrtnici *braća Muravić* iz Sl. Broda.

Prozore je oslikao *Koch-Marinković* iz Zagreba. Nove orgulje su naručene kod *Brandla* u Mariboru.

1970. Izvedeni su soboslikarski radovi u unutrašnjosti.

1991. Crkva je pogođena za napada srpsko-jugoslavenske soldateske 30. listopada i 13. studenog 1991. godine. Tom prilikom je najviše oštećeno krovnište. Nakon toga je Restauratorski zavod Hrvatske zaštitio vitraje na prozorima 20. studenoga 1991. godine. Demontirani su i pohranjeni kipovi s oltara 12. studenoga 1992.

1992. Od 15. do 31. ožujka 1992. godine priređena je izložba razaranja Siska i crkava na području Siska: *Sisak, razaranje i zaštita spomenika kulture, prva linija fronte*.

– 11. siječnja 1992. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu obavio je pregled svih spomeničkih objekata u sisačkom dijelu Pokuplja na neokupiranim mjestima.

Literatura:

Dr. Josip Buturac, *Iz povijesti župa sisačkog kraja*, Petrinja

Doris Baričević, *Pregled spomenika skulpture i drvorezbarstva 17. i 18. stoljeća s područja kotara Sisak*, Ljetopis JAZU, knj. 72. Zagreb, 1968, str. 498–499; str. 507–509.

Ivo Maroević, *Sisak, grad i graditeljstvo*, Sisak, 1970.

Izložba skulptura u Sisku (skupina autora), Muzej Sisak, 1984.

Đurdica Cvitanović, *Sakralna arhitektura baroknog razdoblja*, knj. I, Zagreb, 1980, Katalog objekata, str. 292.

Doris Baričević, *Svetice i problem pavlinskog kiparstva na prijelazu XVII. u XVIII. stoljeće*, Radovi JAZU, sv. II, Zagreb, 1973, str. 122/123.

Davorin Stepinac, *Današnje stanje i prijedlozi smjernica za obnovu i uređenje župne crkve Sv. Križa*, Sisak, župna crkva Uzvišenja Sv. Križa, 1994. (neobjavljeno).

Izvori:

1. Protokoli kanonskih vizitacija arhidakonata Gore, Arhiv Zagrebačke nadbiskupije.

2. Liber Memorabilium Parochiae Sisciensis, Arhiv rimokatoličke župe u Sisku.

Summary

Đurdica Cvitanović

Parish Church of the Elevation of the Holy Cross in Sisak and its Restoration (before and after war damage in 1991)

The church suffered severe damage in the attacks of the Serbian-Yugoslav army on the town of Sisak on October 30 and November 13 1991. The greatest damage was done on the roof of the church which endangered the entire vault of the sanctuary. The Croatian Restoration Institute put up a structure protecting already damaged stained glass windows on November 30 1991. On November 12 they had removed the altar statuary made in the Tyrolian studio of *Insam and Prinoth* from St. Ulrich in Grödenenthal.

As this church had been heavily damaged on a previous occasion – an earthquake on October 12 1909 after which its Baroque front had been replaced by a Neo-Classical facade, the Municipality of Sisak commissioned a study of the restoration of church and environs from the Institute of Art History in Zagreb. The study includes a thoroughly researched presentation of the history of the building including the record of the most recent war damages. The restoration proposal of facade and top of the steeple by Davorin Stepinac M.A. opts for a return to the original Baroque design, which would influence the composition of the entire church square.

The parish church of Sisak was financed and built by the Zagreb Archdiocese Chapter on the foundations of a former seventeenth century church building. Construction started in 1710, most of the nave and its vaulting was completed by the middle of the 18th century; by 1760 the steeple and facade were also completed. The church is an elongated rectangle with a groin vaulted ceiling divided into bays in the style of the so-called “Wandpfeilerkirche”. Its former Baroque facade and cinctura around the church, which has been partly preserved, placed it among the more monumental churches in Croatia in the first half of the eighteenth century. In style and typology its early look can be compared to the somewhat more modest Franciscan church in Marija Gorica designed by the leading Zagreb architect of the time *Matija Leonhardt*.